

redakcja naukowa:
Monika Florczak-Wątor
Andrzej Grabowski

ARGUMENTY I ROZUMOWANIA PRAWNICZE W KONSTYTUCYJNYM PAŃSTWIE PRAWA

KOMENTARZ

Michał Araszkiewicz · Marcin Biskupski · Aleksandra Dębowska
Monika Florczak-Wątor · Filip Gołba · Andrzej Grabowski
Justyna Holoher · Dominika Kowalska · Jakub Kret
Marcin Krzemiński · Zuzanna Krzykańska · Barbara Krzyżewska
Magdalena Latacz · Rafał Michalczak · Magdalena Michalska
Maciej Pach · Oskar Pogorzelski · Kaja Ptak

gościnnie: Manuel Atienza

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

Argumenty i rozumowania prawnicze
w konstytucyjnym państwie prawa

Komentarz

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

SERIA POD REDAKCJĄ
TOMASZA GIZBERT-STUDNICKIEGO
I PIOTRA TULEI

REDAKCJA NAUKOWA:
MONIKA FLORCZAK-WĄTOR • ANDRZEJ GRABOWSKI

Argumenty i rozumowania prawnicze w konstytucyjnym państwie prawa Komentarz

---

Michał Araszkiewicz • Marcin Biskupski • Aleksandra Dębowska
Monika Florczak-Wątor • Filip Gołba • Andrzej Grabowski
Justyna Holocher • Dominika Kowalska • Jakub Kret
Marcin Krzemiński • Zuzanna Krzykalska • Barbara Krzyżewska
Magdalena Latacz • Rafał Michalczak • Magdalena Michalska
Maciej Pach • Oskar Pogorzelski • Kaja Ptak

gościnnie: Manuel Atienza

Kraków 2021

© Copyright by Monika Florczak-Wątor & Andrzej Grabowski , Kraków 2021

Recenzent

prof. zw. dr hab. Tomasz Gizbert-Studnicki

Redakcja

Ewa Dąbrowska

Projekt okładki

dr hab. Grzegorz Kuca, prof. UJ

ISBN 978-83-8138-336-3 [druk]

ISBN 978-83-8138-337-0 [online, pdf]

<https://doi.org/10.12797/9788381383370>

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2015/17/B/HS5/00457

Stan prawny: 1 lipca 2020 r.

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

Spis treści

Przedmowa (<i>M. Florczak-Wątor, A. Grabowski</i>)	9
Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie (<i>A. Grabowski</i>).....	23
Teoria konstytucyjnego państwa prawa a topiczny model argumentacji prawniczej (<i>J. Holocher</i>)	30
Aksjologia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (<i>M. Florczak-Wątor</i>).....	61
Rozumowania prawnicze i schematy argumentacyjne w sądowym stosowaniu prawa (<i>M. Araszkiewicz</i>)	90
KOMENTARZ do argumentów i toposów prawniczych (<i>M. Araszkiewicz, M. Biskupski, A. Dębowska, M. Florczak-Wątor, F. Gołba, A. Grabowski, J. Holocher, D. Kowalska, J. Kret, M. Krzemiński, Z. Krzykalska, B. Krzyżewska, M. Latacz, R. Michalczak, M. Michalska, M. Pach, O. Pogorzelski, K. Ptak</i>).....	157
Wstęp (<i>A. Grabowski</i>)	159
1. <i>Ius est ars boni et aequi</i>	168
2. Zasada dobra wspólnego.....	183
3. Zasada demokratycznego państwa prawnego	196
4. Zasada ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa.....	224
5. Zasada ochrony praw słusznie nabytych.....	239
6. Zasada pewności prawa.....	249
7. <i>Lex non obligat nisi promulgata</i>	263
8. <i>Lex retro non agit</i>	274

9. <i>Ignorantia iuris nocet</i>	286
10. <i>Clara non sunt interpretanda</i>	301
11. Argument ze sprawiedliwości społecznej	316
12. Argument ze zmian społecznych	327
13. Nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi	342
14. Argument z odwołania się do wartości pozaprawnych	363
15. Zasada słuszności	381
16. <i>Summum ius summa iniuria</i>	396
17. <i>Ex iniuria non oritur ius</i>	408
18. <i>Lex iniustissima non est lex</i>	417
19. Prawo nie powinno ustępować przed naruszeniem prawa	439
20. Założenie racjonalnego prawodawcy	453
21. Nakaz respektowania dyrektyw techniki prawodawczej w procesie interpretacji	467
22. Nakaz uwzględniania definicji legalnych	480
23. Nakaz określoności przepisów prawa	491
24. Argument z typu przepisów prawa	500
25. Zakazy wykładni synonimicznej i homonimicznej	510
26. <i>Lege non distinguente nec nostrum est distinguere</i>	527
27. Argument z języka powszechnego	534
28. Nakaz stosowania reguł syntaktycznych języka ogólnego (powszechnego)	547
29. Zakaz wykładni <i>per non est</i>	556
30. Argument <i>a rubrica</i>	564
31. Argument systemowy	576
32. Argument z unikania sprzeczności	588
33. Dyrektywa wykładni holistycznej	596
34. Argument z woli historycznego prawodawcy	612
35. Argument z <i>ratio legis</i>	623
36. Argument teleologiczny (celowościowy)	635
37. Wnioskowanie z celu na środki	650
38. Argument z natury rzeczy	661

39. <i>Impossibilium nulla obligatio</i>	675
40. Argument <i>ad absurdum</i>	688
41. Nakaz respektowania zasady derogacji wyraźnej	700
42. <i>Lex superior derogat legi inferiori</i>	707
43. <i>Lex specialis derogat legi generali</i>	719
44. <i>Lex posterior derogat legi priori</i>	726
45. <i>Lex posterior generalis non derogat legi priori speciali</i>	740
46. Zasada legalizmu	751
47. Zakaz wykładni prawotwórczej	765
48. Zakaz wykładni rozszerzającej/zwężającej	778
49. <i>Exceptiones non sunt extendendae</i>	787
50. Argument <i>a contrario</i>	796
51. Nakaz pierwszeństwa wykładni językowej	804
52. Argument <i>ab exemplo</i>	826
53. Argument z poglądu dominującego	840
54. Nakaz wykładni prawa w zgodzie z konstytucją	849
55. Domniemanie konstytucyjności ustawy	861
56. Argument ze spójności	878
57. Nakaz respektowania hierarchii źródeł prawa	895
58. Nakaz (zasada) interpretacji prawa zgodnie z prawem międzynarodowym	910
59. Nakaz prounijnej wykładni prawa krajowego	922
60. Argument prawnoporównawczy	934
61. Zasada podziału władzy	951
62. Zasada godności człowieka jako źródła wolności i praw	967
63. Zasada proporcjonalności	986
64. Zakaz naruszania istoty konstytucyjnych wolności i praw	1001
65. Zakaz nadmiernej ingerencji w sferę praw człowieka	1013
66. Argument <i>a fortiori</i>	1028
67. Zasada równości	1038
68. Argument z analogii	1052
69. <i>Ubi eadem legis ratio, ibi eadem legis dispositio</i>	1072

70. Zakaz wykładni prowadzącej do luk	1080
71. <i>Nullum crimen, nulla poena sine lege</i>	1094
72. <i>Cogitationis poenam nemo patitur</i>	1113
73. Domniemanie niewinności.....	1120
74. <i>In dubio pro reo</i>	1133
75. Domniemanie i ochrona dobrej wiary.....	1147
76. Sama możliwość wątpliwości nie powinna mieć rozstrzygającego znaczenia ...	1163
77. <i>Ei incumbit probatio qui dicit, non ei qui negat</i>	1178
78. Argument z faktów notoryjnych	1191
79. <i>Audiat et altera pars</i>	1199
80. <i>Nemo (est) iudex in causa sua</i>	1214
81. <i>Iura novit curia</i>	1234
82. Zasada powagi rzeczy osądzonej (<i>res iudicata</i>)	1247
83. <i>Ius publicum privatorum pactis mutari non potest</i>	1261
84. <i>Ne eat iudex ultra petita partium</i>	1270
85. Zakaz <i>reformationis in peius</i>	1283
86. <i>Pacta sunt servanda</i>	1293
87. <i>Rebus sic stantibus</i>	1308
88. Zakaz nadużycia prawa.....	1324
89. <i>Nulla iniuria est, quae in volentem fiat</i>	1342
90. <i>Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet</i>	1356
91. <i>Nullum tributum sine lege</i>	1364
 Dekalog dobrego argumentatora (<i>M. Atienza</i>)	 1373
Autorzy	1377
Contents	1381
Summary (<i>F. Gołba</i>).....	1385

88. Zakaz nadużycia prawa

[1. FORMUŁY ALTERNATYWNE I POKREWNE] *Nemo ex suo delicto meliorem suam conditionem; Bonum ex malo non fit; Nemini suus dolus prodesse debet; Zakaz obejścia prawa (in fraudem legis).*

[2. ISTOTA] Nadużycie prawa polega na wykonywaniu praw podmiotowych wbrew ich celowi i funkcji (Szpunar 1947: 11; Szczepaniak 2014: 65–78); jest definiowane jako przeciwne przeznaczeniu gospodarczemu lub społecznemu używanie prawa podmiotowego, rozumianego jako wynikająca ze stosunku prawnego i przyznana przez normę prawną sfera możliwości postępowania w określony sposób (Kalus 2018: 33; Wolter, Ignatowicz, Stefaniuk 2015: 128; por. Opałek 1957: 348–484; Wronkowska 1973). Zakaz takiego działania bądź zaniechania dotyczyć może wszelkich praw, w tym praw bezwzględnych, względnych, uprawnień prawokształtujących, majątkowych i osobistych, praw wynikających ze stosunków obligacyjnych, rzeczowych i innych (Piasecki 2003: 63–64). Dotyczy zarówno działań faktycznych, jak i czynności prawnych w sferze prawa prywatnego (zob. wyrok SN z 23.10.2006, I UK 128/06; Krawczyk 2018: 80–92; Plebanek 2012: 69, 72n; Prejs 2006: 29–40; por. Justyński 2000; Leszczyński 2001: 469).

Zakaz nadużycia prawa jest bez wątpienia przede wszystkim toposem cywilnoprawnym, ponieważ to właśnie na gruncie prawa prywatnego można wprost mówić o nadużyciu prawa podmiotowego. W obszarze prawa publicznego pojęcie nadużycia wiązane jest natomiast z nadużyciem władzy (kompetencji), a w konsekwencji z naruszeniem zasady legalizmu (→46) i zasady demokratycznego państwa prawnego (→3; zob. Parchomiuk 2018: 161n). Chodzi tutaj w szczególności o przypadki nieproporcjonalnego ograniczenia praw jednostki przez organ władzy publicznej (→65). Inny przykład nadużycia to zdaniem Leszka Garlickiego nadużycie kompetencji do uchwalania poprawek konstytucyjnych, które jako wyraz złej wiary w działaniach organów konstytucyjnych państwa może odbierać poprawce przymiot legitymizmu konstytucyjnego. Takie działania są narzędziem ograniczania rozwiązań demokratycznych, stanowiąc przejaw obejścia lub nadużycia prawa konstytucyjnego (ang. *abusive constitutionalism* – por. Garlicki 2016: 14–16).

Zakaz nadużycia prawa ma zapobiegać stosowaniu prawa w sposób prowadzący do skutków nieetycznych lub rozmiających się zasadniczo z celem danej regulacji prawnej (wyrok SN z 20.08.2015, II CSK 555/14). Ma też zapewniać aksjologiczną i funkcjonalną zgodność regulacji prawnej z normami pozaprawnymi. Odsyłając poza ramy prawa, zakaz ten pozwala na ocenę zachowania w kategoriach społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa oraz w kategoriach aksjologicznych, utożsamianych z zasadami współżycia społecznego (wyrok SN z 19.05.2006, III CZ 28/06; Sokołowski 2012: 41–43). Komentowany topos określa granice korzystania z przysługujących uprawnień, składających się na sytuację prawną podmiotu, charakteryzowaną przez podstawowe modalności prawne: nakaz, zakaz, indyferentność (TPZ: 100; Longchamps de Bérrier 2004: 12, 20). Zakaz nadużycia praw podmiotowych spełnia więc funkcję regulującą i korygującą, określając w poszczególnych przypadkach ostateczny kształt prawa podmiotowego (Piasecki 2003: 61). W swoim orzecznictwie SN podkreśla, że „[b]rak klauzul generalnych, takich jak zasady współżycia społecznego, oraz odwołań do społecznego przeznaczenia prawa mógłby prowadzić do rozstrzygnięć formalnie zgodnych z prawem, ale w konkretnej sprawie niesłusznych, bo nieuwzględniających w rozstrzyganych sprawach uniwersalnych wartości, które mieszczą się w pojęciu sprawiedliwości nie tylko formalnej, ale i materialnej. Klauzula zasad współżycia społecznego, odwołując się do tych zasad (czyli odrębnych od norm prawnych reguł postępowania, wiążących się ściśle z normami moralnymi i obyczajowymi), ma właśnie na celu zapobieganie stosowaniu prawa w sposób schematyczny, prowadzący do skutków niemoralnych lub zasadniczo rozmiających się z celem, dla którego dane prawo zostało ustanowione” (wyroki SN: z 3.07.2015, IV CSK 595/14; z 28.10.2015, II CSK 831/14).

Znaczenie i rola wersji alternatywnych i pokrewnych są zbliżone. Formuły *nemo ex suo delicto meliorem suam conditionem* (nikt nie może polepszyć swojej sytuacji w wyniku własnego czynu bezprawnego), *bonum ex malo non fit* (dobro nie rodzi się ze zła), *nemini suus dolus prodesse debet* (nikt nie może czerpać zysku z wyrządzonego przez siebie zła) oraz zakaz obejścia prawa (*in fraudem legis*) sprowadzają się do wyznaczenia granic właściwego wykonywania prawa podmiotowego w zakresie celów i środków, poza którymi to wykonywanie nie będzie już korzystać z ochrony prawnej (Szpunar 1947: 22). Wszystkie te formuły dotyczą samego wykonywania prawa; nie wyznaczają, w przeciwieństwie do art. 58 § 2 kc, jego treści, lecz jedynie granice dozwolonego użytku. Innymi słowy – nie kształtują praw podmiotowych, nie zmieniają i nie modyfikują praw wynikających z innych przepisów prawa (wyrok SN z 13.09.2018, II PK 141/17). Jeśli zatem treść czynności prawnej zostanie ukształtowana sprzecznie z kryteriami wskazanymi w art. 58 § 2 kc, czynność

będzie nieważna, zanim jeszcze dojdzie do wykonywania prawa niewłaściwego, naruszającego postanowienia art. 5 kc.

W systemie prawa istnieje wiele instytucji (prywatnoprawnych i publicznoprawnych), które odnoszą się do niewłaściwego wykonywania praw. Pomimo odrębności instytucjonalnych i funkcjonalnych łączy je przekonanie o naganności i nieakceptowalności takiego zachowania. W tym ogólnym, filozoficznym i aksjologicznym kontekście z nadużyciem prawa bywa łączone obejście prawa. Z dogmatycznego punktu widzenia są to natomiast dwie różne instytucje. Różnica sprowadza się do tego, że nadużycie prawa dotyczy prawa w sensie podmiotowym, a obejście prawa – w sensie przedmiotowym. Obejściem prawa jest więc działanie *prima facie* zgodne z prawem, jednak zmierzające do osiągnięcia celu zakazanego przez prawo. O czynności prawnej sprzecznej z ustawą lub mającej na celu obejście ustawy można mówić tylko wtedy, gdy czynność taka pozwala na uniknięcie zakazów, nakazów lub obciążeń wynikających z przepisu ustawy i jedynie z takim zamiarem została dokonana (zob. wyroki SN: z 1.06.2010, II UK 34/10; z 11.01.2006, II UK 51/05). Zakaz obejścia prawa określa granice swobody czynności prawnych i autonomii woli podmiotów, wskazując, kiedy czynność prawna spotyka się z negatywną oceną ustawodawcy, a przez to nie może wywołać zamierzonych przez strony skutków prawnych. Działanie w celu obejścia prawa polega więc na tym, że strony podejmują czynność prawną, która – choć formalnie rzecz biorąc nie narusza żadnego ustawowego zakazu, bo nie zawiera treści wprost zabronionych przez prawo – w istocie zmierza do osiągnięcia rezultatu związanego z czynnością zakazaną, a tym samym sprzecznego z obowiązującym prawem (wyroki SN: z 25.11.2004, I PK 42/04; z 29.03.2006, II PK 163/05; z 9.08.2005, III UK 89/05; z 23.02.2006, II CSK 101/05).

[3. UZASADNIENIE] Komentowany topos należy do kategorii toposów spożytywizowanych. Artykuł 5 kc stanowi, że „[n]ie można czynić ze swego prawa użytku, który by był sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub z zasadami współżycia społecznego. Takie działanie lub zaniechanie uprawnionego nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony”. Analogiczną treść zawiera art. 8 kp. Oba te przepisy pełnią podobne funkcje, aczkolwiek art. 8 kp przypisuje się większy stopień korelacji z przepisami związanymi z funkcją ochronną prawa pracy (wyrok SN z 9.05.2018, II PK 72/17). Do zakazu nadużycia prawa odnosi się także art. 54 KPP, wedle którego żadne z jej postanowień nie może być interpretowane jako przyznające prawo do podejmowania jakiejkolwiek działalności lub dokonywania jakiegokolwiek czynu zmierzającego do zniweczenia praw i wolności uznanych w KPP lub ich ograniczenia w większym stopniu, aniżeli jest to w niej przewidziane (zob. wyrok TSUE z 10.11.2011, C-126/10 w sprawie *Foggia*

Sociedade Gestora de Participações Sociais SA przeciwko Secretário de Estado dos Assuntos Fiscais; Dudzik 2013: 18). Zbliżoną treść zawiera art. 17 EKPC, stanowiący, że żadne z jej postanowień nie może być interpretowane jako przyznanie jakiegokolwiek państwu, grupie lub osobie prawa do podjęcia działań lub dokonania aktu zmierzającego do zniweczenia praw i wolności wymienionych w EKPC albo ich ograniczenia w większym stopniu, niż zostało to przewidziane w EKPC.

Podstawowy argument uzasadniający komentowany topos to ochrona stosunków prawnych poprzez zakaz odnoszenia korzyści z działań bezprawnych. Argument ten wiąże się ściśle z zasadami: ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa (→4), słuszności (→15), lojalności, uczciwości, dobrej wiary (→75; zob. Kappes 2013: 46–51; wyrok SN z 14.01.2015, I CSK 1057/14) i pewności prawa (→6). Jak podkreśla się w literaturze, topos ten „[d]ookreśla w koniecznym stopniu sposób korzystania z prawa podmiotowego, pozwalając innym uczestnikom obrotu prawnego racjonalnie przewidywać aktualny oraz przyszły kształt sytuacji faktycznej i prawnej podmiotu i uwzględnić ją w toku wykonywania swoich praw podmiotowych. Inne postępowanie podmiotu nie jest uważane za wykonywanie prawa i takiemu podmiotowi nie tylko nie przysługuje roszczenie o udzielenie mu ochrony, ale ponadto pojawia się element jego odpowiedzialności za ewentualne skutki postępowania niezgodnego z przeznaczeniem prawa” (Sokołowski 2012: 48).

Przyjętą w art. 5 kc konstrukcję prawną uznaje się za jeden z przykładów umoralnienia prawa oraz wyraz określonej ideologii prawa, wyrosłej z naturalnego napięcia między normami prawnymi a moralnymi (Piasecki 2003: 60; zob. Stelmachowski 1984: 87, 136–167; →14). Zakaz ten postrzega się jako realizujący postulat prawa słusznego, chroniący społecznie powszechnie akceptowalne, fundamentalne i obiektywne wartości, wyrażone poprzez klauzule generalne (zob. wyrok SN z 9.12.2009, IV CSK 290/09; por. Safjan 1990: 48–59; Szpunar 1947: 8–9). Przyjmuje się, że przepisy powołujące się na zasady współżycia wyrażają ideę słuszności w prawie (→15) oraz odwołują się do obecnie powszechnie uznawanych w kulturze naszego społeczeństwa wartości, w tym do podstawowych zasad etycznego i uczciwego postępowania. Ten sposób rozumowania stanowił podstawę sądowego rozstrzygnięcia słynnej sprawy *Riggs v. Palmer* (z 1889 r.), która posłużyła Ronaldowi Dworkinowi do zilustrowania jego własnej koncepcji zasad prawa (Dworkin 1998: 56n, 128n). Nowojorski sąd, odmawiając uprawnionemu do dziedziczenia zabójcy spadkodawcy, stwierdził, że „[n]ikt nie może czerpać korzyści z popełnionego przez siebie oszustwa ani czerpać zysku z wyrządzonego przez siebie zła, ani też opierać jakichkolwiek roszczeń na popełnionej przez siebie niegodziwości czy też nabywać własności drogą przestępstwa” (cyt. za Dworkin 1998: 57–58). Tym samym sąd uznał Elmera Palmera, który zabił swojego dziadka

Francisa Palmera, za niegodnego dziedziczenia po nim spadku, mimo formalnie ważnego testamentu powołującego Elmera do tegoż dziedziczenia. Sąd zastosował zasadę *nemini suus dolus prodesse debet* jako obowiązującą normę prawną i na jej podstawie uzasadnił nową interpretację przepisów ustawy dotyczących ważności testamentu i reguł dziedziczenia testamentowego.

Uzasadnienie aksjologiczne zakazu nadużycia prawa podmiotowego sprowadza się więc do twierdzenia, że wykonywanie prawa, które nie uwzględnia praw i interesów innych podmiotów, jest niesłuszne i jako takie nie powinno być dozwolone. Z kolei zasady odnoszące się do społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa mają chronić wartości ekonomiczne, takie jak przewidywalność, stabilność, użyteczność i racjonalność, pozwalające na dokonanie analizy kosztów i korzyści (Kalus 2018: 47–48).

Polska ustawa zasadnicza nie posługuje się pojęciem nadużycia prawa. Instytucję tę wyprowadzić jednak można z art. 31 ust. 2 zd. 1 oraz art. 2 i art. 45 Konstytucji RP. Pierwszy z nich stanowi, że każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nadużycie prawa, powodujące wkroczenie w sferę praw innej osoby, stanowi bez wątpienia naruszenie tej normy. Do dwóch kolejnych artykułów, tj. art. 2 wyrażającego zasadę demokratycznego państwa prawnego (→3) oraz art. 45 ustanawiającego prawo do sądu, odniósł się sam TK w orzeczeniu z 28.05.1997, K 26/96, w którym stwierdził: „koncepcję państwa prawnego znamionują następujące elementy: podporządkowanie konstytucji stosunków pomiędzy jednostką a państwem, związanie prawem – zgodnie z zasadą legalizmu i praworządności – wszelkich działań państwowych, a wreszcie zapewnienie jednostce skutecznej ochrony sądowej przed nadużyciem władzy; także nakaz zachowania odpowiedniej proporcji w razie niezbędności ingerencji prawodawczej”. W polskim systemie prawnym istnieją instytucje, które mają zapewniać jednostce ochronę sądową przed nadużyciem zarówno ze strony organów władzy, jak i ze strony innych podmiotów. Ochronę tę TK upatruje w samym trójpodziale władzy, podkreślając, iż „zasada podziału władzy zakłada, że system organów państwowych powinien zawierać wewnętrzne mechanizmy zapobiegające koncentracji i nadużyciom władzy państwowej, gwarantujące jej sprawowanie zgodnie z wolą Narodu i przy poszanowaniu wolności i praw jednostki. Wymóg «rozdzielenia» władz oznacza m.in., że każdej z trzech władz powinny przypadać kompetencje materialnie odpowiadające ich istocie, a co więcej – każda z tych władz powinna zachowywać pewne minimum kompetencyjne stanowiące o zachowaniu tej istoty. Ustawodawca zaś – kształtując kompetencje poszczególnych organów państwowych – nie może naruszyć owego «istotnego zakresu» danej władzy” (wyrok TK z 29.11.2005, P 16/04; →61).

Zdaniem TK „istotą klauzuli generalnej nadużycia prawa podmiotowego jest możliwość wkraczania w sferę korzystania i czynienia użytku z praw podmiotowych, co jednak nie przesądza ani o tym, iż ograniczenie to jest niezgodne z Konstytucją, ani że ta instytucja w ogóle nie ma racji bytu w polskim systemie prawa. Służy ona przecież ochronie wielu wartości konstytucyjnie chronionych” (wyrok TK z 17.10.2000, SK 5/99). Trybunał w wyroku tym podkreślił też, że „art. 5 kc nie ogranicza prawa do sądu [...]. Służy on także realizacji sprawiedliwości w znaczeniu materialno-prawnym, będącej wartością konstytucyjnie chronioną przez art. 45 ust. 1 Konstytucji”.

Konkludując, można stwierdzić, że z art. 2 Konstytucji RP wywodzi się zakaz nadużycia prawa przez władzę publiczną, zaś z art. 45 Konstytucji RP – zakaz nadużycia prawa przez stronę lub uczestnika postępowania.

[4. RODOWÓD I EWOLUCJA] Pozostaje przedmiotem sporu, czy i w jakim zakresie prawo rzymskie zakazywało nadużycia prawa. Pewne jest natomiast, że nie stworzyło jednolitej konstrukcji nadużycia prawa podmiotowego, ale jego intuicyjne, słusznosciowe podstawy były obecne w świadomości jurystów rzymskich (Szpunar 1947: 31–32). Dowodzi tego chociażby powołana w pismach Cyserona [*De officiis* 1.33] zasada *summum ius summa iniuria* (→16), zgodnie z którą prawo doprowadzone do ekstremum przeradza się w bezprawie: „[k]rzywdy wynikają też często z jakiegoś przekręcenia czy nazbyt wnikliwego tłumaczenia prawa. Stąd też słowa *summum ius summa iniuria* stały się już powszechnie używanym w rozmowie przysłowiem” (Cyseron 1960: 343–344). Instytucja nadużycia prawa miała w swej istocie zapobiegać powstawaniu sytuacji, w których zastosowanie litery prawa prowadziłyby do rozstrzygnięć rażąco niesłusznych (Longchamps de Bérrier 2004: 8–9). Z jednej strony więc znana była zasada *qui iure suo utitur, nemini facit iniuriam* (kto czyni użytek ze swego prawa, nikogo nie krzywdzi), uznawana za podstawę wykonywania praw bez ograniczeń, niezależnie od tego, czy wyrządzało ono szkodę drugiemu, z drugiej zaś prawo rzymskie reagowało na poszczególne przypadki nadużywania praw (Longchamps de Bérrier 2004: 75–167).

Współczesne rozumienie zakazu nadużycia prawa to w znacznej mierze dzieło XIX-wiecznej francuskiej i niemieckiej doktryny i orzecznictwa (Szpunar 1947: 33). Szczegółne znaczenie miało tutaj orzeczenie z 2 maja 1855 r. Sąd apelacyjny w Colmar, przypisując decydującą rolę pobudkom działania, stwierdził w nim, że nadużyciem jest wykonywanie prawa wyłącznie w celu szyskany, ponieważ stoi to w sprzeczności z zasadą nakazującą, aby wykonywanie prawa miało swoje granice w zaspokajaniu istotnego interesu prawnego (Szpunar 1947: 38). Z kolei „rozwój doktryny nadużycia prawa rozpoczął publikacja dzieła Josseranda *De l'abus de droit*

(Paryż 1905), który – pozostając pod wyraźnym wpływem socjologicznej szkoły prawa – wystąpił przeciwko traktowaniu praw podmiotowych jako absolutnych i ich wykorzystywaniu w egoistycznym interesie jednostki. Jego zdaniem istota nadużycia tkwi w wykroczeniu przez uprawnionego poza cel prawa, jego przeznaczenie, jego ducha” (Pyziak-Szafnicka 2014: 71–72; zob. Szpunar 1947: 38–46; Opalek 1957: 55). Krytycznie do wcześniej przyjmowanego rozumienia pojęcia nadużycia prawa odniósł się również Marcel Planiol, autor fundamentalnego *Traité élémentaire de droit civil* z 1899 r., zarzucając mu niespójność polegającą na jednoczesnym kwalifikowaniu nadużycia prawa jako formy czy sposobu wykonywania prawa i jako działania bezprawnego. Przyjmując, że „prawo kończy się tam, gdzie zaczyna się nadużycie” (*le droit cesse où l’abus commence*), opowiedział się za tzw. teorią wewnętrzną, zgodnie z którą w porządku prawnym obowiązują pewne zasady postępowania, a ich naruszenie zawsze oznacza bezprawność zachowania, choćby podjęte ono było przez osobę wykonującą swoje prawo podmiotowe (Pyziak-Szafnicka 2014: 72).

W systemie prawa niemieckiego zakaz nadużycia prawa stał się zasadniczą klauzulą generalną. Przyczyniła się do tego rozszerzająca wykładnia § 242 BGB, wyznaczająca granice wykonywania wszelkich praw podmiotowych, nie tylko tych o charakterze obligacyjnym, na co mogłaby wskazywać treść tego paragrafu (Szpunar 1947: 32–37; Pyziak-Szafnicka 2014: 72–73). Natomiast pierwszym kodeksem, do którego wprowadzono normę generalną zakazującą nadużycia prawa, był szwajcarski ZGB – w art. 2 stanowił, że każdy jest zobowiązany wykonywać swoje prawa zgodnie z zasadami dobrej wiary (w wersji niemieckiej: *Treu und Glaube*, w wersji francuskiej: *bonne foi*), a kto nadużywa w sposób oczywisty swojego prawa, nie korzysta z ochrony (Pyziak-Szafnicka 2014: 72–73).

Dyskusja dotycząca tego, czy nadużycie prawa jest wykonywaniem prawa podmiotowego, czy już nim nie jest, toczyła się także w doktrynie polskiej. Określana była jako spór między zewnętrzną a wewnętrzną teorią nadużycia prawa (zob. Grzybowski 1985b: 267; Szpunar 1947: 60; Szpunar 1999: 338; Wolter, Ignatowicz, Stefaniuk 2015: 138–139). Pierwotnie traktowano zasady współżycia i przeznaczenie prawa jako zewnętrzne kryteria, co sprowadzało się do uznawania osoby działającej sprzecznie z wyrażającymi je klauzulami generalnymi za działającą w granicach swojego prawa (wykonującą swoje prawa podmiotowe), z tym jednak zastrzeżeniem, że działanie to nie było prawnie chronione. Obecnie, zgodnie z dominującym poglądem, klauzulę tę traktuje się jako kryterium wewnętrzne, określające pierwotnie zakres prawa podmiotowego (Grzybowski 1985a: 73; 1985b: 264–267). Tym samym nadużycia prawa nie uznaje się za wykonywanie prawa podmiotowego, ponieważ wykracza poza jego uprawnioną granicę. Zagadnienie to ma zresztą

szerszy zakres, gdyż nie dotyczy wyłącznie praw podmiotowych, ale wszelkich praw, zarówno w sferze ich stanowienia, jak i stosowania. W filozofii prawa słynną próbę wytyczenia granic między *Recht* i *Unrecht* podjął Gustav Radbruch (→18).

W systemie prawa polskiego zakaz nadużycia prawa przewidywał art. 135 kz z 1933 r. Zgodnie z jego treścią, kto rozmyślnie lub przez niedbalstwo wyrządził drugiemu szkodę, wykonując swe prawo, obowiązany był do jej naprawienia, jeżeli wykroczył poza granice określone przez dobrą wiarę lub przez cel, ze względu na który prawo mu służyło. W powojennym ustawodawstwie odwoływał się do tego argumentu art. 5 przepisów ogólnych prawa cywilnego z 1946 r. (Dz. U. Nr 67, poz. 369), stanowiąc, że prawa prywatne winny być wykonywane zgodnie z ich treścią, w sposób odpowiadający ich celowi społecznemu i wymaganiom dobrej wiary, zaś działania sprzeczne z powyższym przepisem nie mogą być uważane za wykonywanie prawa i nie korzystają z ochrony. Następnie zakaz nadużycia prawa wyrażono w art. 3 przepisów ogólnych prawa cywilnego z 1950 r. (Dz. U. Nr 34, poz. 311). Stanowił on, że nie można czynić ze swego prawa użytku, który naruszałby zasady współżycia społecznego w Państwie Ludowym (zob. Piasecki 2003: 59; Stelmachowski 1984: 147–148). Regulacja ta, jak podobne w innych państwach socjalistycznych, w zamyśle ustawodawców odwoływała się do ocen moralnych w duchu socjalistycznym i do zasad ustrojowych oraz celów przyjętych przez te państwa (Kalus 2018: 33).

Aktualnie w polskim systemie prawa wyraźny zakaz nadużycia prawa zawierają wspomniane już art. 5 kc oraz art. 8 kp. Ich zakres jest szerszy niż zakres regulacji w kz z 1933 r. oraz pozbawiony treści ideologicznych, właściwych regulacjom powojennym, co przesądził TK w wyroku z 17.10.2000, SK 5/99. W skardze konstytucyjnej zarzucono, że konstrukcja ta wywodzi się z poprzedniej epoki, a jej stosowanie skutkuje naruszeniem konstytucyjnych praw do równego traktowania przez władze publiczne i sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy, równej ochrony własności i praw majątkowych, jak również naruszeniem wolności działalności gospodarczej (art. 2, art. 32 ust. 1, art. 45 ust. 1 oraz art. 64 ust. 2 w zw. z art. 20 KRP). Trybunał Konstytucyjny stwierdził jednak, że art. 5 kc odwołuje się zarówno do europejskich standardów prawa cywilnego, jak i do tradycji prawa polskiego, w szczególności do regulacji międzywojennej, której znane były klauzule generalne, a których odpowiednikiem stały się zasady współżycia społecznego. Podkreślił, że sens ideologiczny, jaki nadawano w okresie socjalizmu kryteriom nadużycia z art. 5 kc, nie ma charakteru wiążącego. Obecnie należy im nadać nową treść uwzględniając wartości konstytucyjne. Wskazał też, że mimo swojej ogólności omawiana klauzula nie stwarza zagrożenia dla bezpieczeństwa prawnego, bo sposób stosowania tego przepisu jest przewidywalny. Naruszenie wymagania przewidywalności orzecz-

nia sądu przy zastosowaniu klauzuli generalnej mogłoby bowiem wystąpić tylko w trzech sytuacjach: gdyby przesłanki rozumienia tej klauzuli generalnej miały nie tylko obiektywny, lecz także subiektywny charakter, gdyby treść tej klauzuli generalnej nie stwarzała dostatecznych gwarancji, że jej interpretacja orzecznicza stanie się jednolita i ścisła, tak by zapewnić możliwość przewidzenia określonego rozstrzygnięcia, oraz wówczas, gdyby z brzmienia tej klauzuli generalnej można było wyprowadzać uprawnienia prawotwórcze sądów, wyrażające się zwłaszcza w prawie sądu do samoistnego nadawania nowej treści art. 5 kc. Trybunał uznał ostatecznie, odwołując się do orzecznictwa, że zagrożenia te nie są realne, a ogólny charakter art. 5 kc nie zagraża korzystaniu z prawa dostępu do sądu z uwagi na wyłączenie możliwości przewidzenia sposobu zakończenia sprawy. Przeciwnie: służy realizacji sprawiedliwości w znaczeniu materialnoprawnym, będącej wartością konstytucyjną.

Analizując istotę i ewolucję zakazu nadużycia praw podmiotowych, Adam Szpunar dostrzegł pewną współzależność między sposobem ujmowania praw podmiotowych a uregulowaniem nadużycia prawa. Postawił następującą tezę: im bardziej ustawodawstwo ma charakter liberalny, przyznający prymat jednostce oraz zasadzie wolności i autonomii, w tym węższym zakresie uznaje teorię nadużycia prawa (Szpunar 1947: 26). Warto zwrócić uwagę na fakt, że ów charakter prawa przesądza także o kryteriach uzasadniających ocenę „niewłaściwości” podejmowanych zachowań istotnych prawnie. Widoczne są tutaj pewne historycznoprawne i ideologiczne uwarunkowania dotyczące ich treści i interpretacji (zob. Leszczyński 2001: 472–473). Wspomniany kz z 1933 r. mówił o wykonywaniu prawa poza granicami wyznaczonymi przez dobrą wiarę (w znaczeniu obiektywnym) i cel prawa. Podobne kryteria zawarte były w p.o.p.c. z 1945 r.; przybrały one postać celu społecznego i wymagania dobrej wiary. Z kolei w p.o.p.c. z 1950 r. pojawił się element ideologiczny w postaci zasad współżycia społecznego w Państwie Ludowym. Był on zresztą widoczny również w pierwotnym tekście kc. Z kolei w nowelizacji kc z 1990 r. pojawiły się przesłanki społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa i zasad współżycia społecznego, obowiązujące do dziś. Podobne kryteria występują w przepisach określających treść prawa podmiotowych, np. co do własności art. 140 kc czy co do wierzytelności art. 354 kc. Natomiast inne sformułowanie zawiera niedawno znowelizowany art. 4¹ kpc, mówiący o nadużyciu prawa procesowego i odwołujący się do celu ustanowionego w przepisach postępowania uprawnienia stron i uczestników postępowania cywilnego (ustawa z dnia 4 lipca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. poz. 1469).

[5. PRZYKŁADY ZASTOSOWANIA] Zakaz nadużycia prawa ma charakter uniwersalny, może być odniesiony do wszelkich stosunków prawnych – prywatnoprawnych, publicznoprawnych, kodeksowych i pozakodeksowych. Najczęściej zakaz nadużycia prawa jest przywoływany w sprawach z zakresu dóbr osobistych, prawa rzeczowego, prawa zobowiązań (por. wyrok SN z 13.06.2018, IV CSK 295/17), prawa spadkowego (por. Wilejczyk 2015: 53–65; Grzegorzczak 2017: 59–82; Rafałowicz 2019: 64–74) oraz prawa pracy (zob. np. postanowienie SN z 20.03.2019, I PK 59/18; wyroki SN: z 10.03.2015, II PK 105/14; z 19.04.2018, I PK 32/17; z 21.04.2015, II PK 149/14).

Jedno z istotnych orzeczeń, w których sąd wyjaśnił istotę i sposób stosowania konstrukcji nadużycia prawa, to wyrok SN z 5.07.2018, II PK 115/17. Sąd Najwyższy podkreślił w nim, że zastosowanie konstrukcji nadużycia prawa jest dopuszczalne wyjątkowo i musi być szczegółowo uzasadnione. Uzasadnienie to musi wykazać, że w danej indywidualnej i konkretnej sytuacji wyznaczone przez obowiązujące normy prawne typowe zachowanie podmiotu korzystającego ze swego prawa jest ze względów moralnych, leżących u podstaw zasad współżycia społecznego, niemożliwe do zaakceptowania, ponieważ w określonych, nietypowych okolicznościach zagraża podstawowym wartościom, na których opiera się porządek społeczny i którym prawo powinno służyć. Konstrukcja nadużycia prawa podmiotowego nie odnosi się do jakiegokolwiek nadużycia prawa, lecz do nadużycia konkretnego prawa podmiotowego. Zastosowanie instytucji nadużycia prawa prowadzi zatem do osłabienia zasady pewności prawa i przełamuje domniemanie korzystania z prawa zgodnie z jego społeczno-gospodarczym przeznaczeniem i zasadami współżycia społecznego. Jak czytamy w innym orzeczeniu SN: „W przypadku sprzeczności ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa unicestwienie formalnie zgodnego z prawem postępowania może nastąpić wówczas, gdy zachodzi konflikt na osi «czynienia użytku z prawa» a jego *ratio legis*. Sprzeczność ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa jest kategorią odnoszącą się do funkcjonalności uprawnienia. Czynniki ten pozwala w wyjątkowych przypadkach na zapobieżenie wykonaniu prawa, które w zindywidualizowanym stanie faktycznym nie koresponduje z nadanym mu celem” (wyrok SN z 5.05.2016, II PK 65/16). Z kolei w postanowieniu z 5.12.2018, III PK 16/18, SN wskazał, że klauzula ta ma charakter elastyczny i pozostawia znaczny – ale nie nieograniczony – margines swobody w ocenie, czy dane zachowanie pozostaje w granicach prawa podmiotowego, czy też stanowi jego nadużycie. Odsyła ona do zasad współżycia społecznego, których treść wymaga każdorazowo doprecyzowania na gruncie konkretnej sprawy. Wymóg ten jest zdaniem SN źródłem poważnego ograniczenia możliwości tworzenia ogólnych i uniwersalnych standardów interpretacyjnych (Leszczyński 2001: 488–489).

Na znaczenie zakazu nadużycia prawa w dziedzinie prawa zobowiązań wskazał SN w wyroku z 14.02.2018, I CSK 270/17. Analizując granice dopuszczalności wysokości świadczeń w umowach wzajemnych, SN stwierdził, że są one ustalane przez same strony, z uwzględnieniem nie tylko obiektywnych mierników rynkowych, lecz także elementów subiektywnych w ramach granic określonych przepisem art. 353¹ kc. W skrajnych przypadkach niewłaściwej relacji między wartością świadczeń przewidzianych w umowach wzajemnych mogą mieć zastosowanie normy zawarte w art. 388 kc (wyzysk), art. 58 kc (sprzeczność umowy z zasadami współżycia społecznego) czy właśnie art. 5 kc (zarzut nadużycia prawa).

Z kolei w wyroku z 14.04.2016, II CSK 307/15, SN rozstrzygał sprawę dotyczącą dopuszczalności dochodzenia roszczeń z umowy gwarancji. Stwierdził, że do nadużycia uprawnień wynikających z gwarancji dochodzi jedynie wówczas, gdy staje się ona narzędziem uzyskania nienależnych korzyści albo gdy wykorzystuje się ją w wyniku zmowy zainteresowanych (nawiązując do wyroku SN z 21.08.2014, IV CSK 683/13), a powołanie się na tę przesłankę jest dopuszczalne wyjątkowo. Norma zawarta w art. 5 kc nie może bowiem prowadzić do zanegowania sensu całej konstrukcji prawnej gwarancji ubezpieczeniowej w sposób ewidentnie sprzeczny z jej celem. Sąd Najwyższy wskazał, że „w razie zapłaty przez gwaranta gwarantariuszowi sumy gwarancyjnej, nawet mimo braku ku temu uzasadnienia materialnoprawnego w stosunku podstawowym, rozliczenie korzyści majątkowej uzyskanej przez beneficjenta następuje między stronami stosunku podstawowego, a więc między stronami umowy gwarancji. Gwarant nie może więc wobec beneficjenta gwarancji podnosić skutecznych zarzutów ze stosunku podstawowego. [...] Dochodzenie roszczenia z mającej abstrakcyjny, autonomiczny charakter umowy gwarancji ubezpieczeniowej nie może więc być uznane za nadużycie przez niego prawa podmiotowego, bez względu na merytoryczną, a zarazem rozbieżną ocenę dopuszczalności kumulatywnego dochodzenia roszczeń o zapłatę kar umownych z obu tytułów, ponieważ ta ostatnia kwestia jest elementem zakresu realizacji uprawnień wynikających ze stosunku podstawowego, a nie z umowy gwarancji ubezpieczeniowej”.

Natomiast w wyroku z 20.01.2016, II PK 309/14, SN wskazał, że konstrukcja nadużycia prawa może mieć zastosowanie także w sferze praw i wolności związkowych. Obejmuje to utworzenie organizacji związkowej z zamiarem uzyskania przez jej członków szczególnej ochrony trwałości stosunku pracy w sytuacji, gdy członkowie ci wskutek restrukturyzacji pracodawcy otrzymali wypowiedzenie umów o pracę. Działanie takie stanowi nadużycie wolności związkowej i prowadzi do oceny, że roszczenie pracownika żądającego przywrócenia do pracy jako sprzeczne ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa nie podlega ochronie (wyrok

SN z 27.02.1997, I PKN 17/97). Podobnie za sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa SN ocenił wybór pracownika do zarządu organizacji związkowej wyłącznie w celu obrony przed dokonaniem już przez pracodawcę wypowiedzeniem (wyrok SN z 18.06.2007, II PK 335/06).

Trybunał Konstytucyjny w wielu orzeczeniach zwracał uwagę, że nadużycie prawa jest jedną z funkcjonujących w polskim porządku prawnym klauzul generalnych. Poza tym wskazywał, że „klauzula nadużycia prawa «współistnieje» z całym systemem prawa cywilnego i – zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego – musi być brana pod uwagę przez sądy przy rozstrzyganiu każdej sprawy. Na podstawie zaskarżonego przepisu każde działanie albo zaniechanie może być uznane za nadużycie prawa, o ile występuje jedna z dwóch przesłanek: obiektywna sprzeczność ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa lub obiektywna sprzeczność z zasadami współżycia społecznego. Z samej istoty rzeczy – ze względu na przedmiot, którym jest nadużycie prawa podmiotowego – zaskarżona norma ma charakter ogólny w znacząco wyższym stopniu od innych instytucji prawnych, czym daje pole wykładni sądowej” (postanowienie TK z 26.10.2005, SK 11/03).

Nawiązując do prawnokarnej formy nadużycia prawa, tj. art. 231 kk, TK zwrócił uwagę na trzy metody regulacji odpowiedzialności funkcjonariusza publicznego za przestępstwo nadużycia władzy. „Metoda kazuistyczna polega na szczegółowej typizacji różnych skonkretyzowanych form nadużycia władzy. Metoda syntetyczna oznacza sformułowanie jednego ogólnego typu przestępstwa nadużycia władzy, tak aby zawierały się w nim wszelkie szczególne formy tego rodzaju przestępnych zachowań. Metoda pośrednia natomiast charakteryzuje się stypizowaniem – obok formy podstawowej – dodatkowych, szczególnych form przestępstw nadużycia władzy. [...] Konkludując, Trybunał Konstytucyjny [...] uznaje, że obydwa kontrolowane zwroty niedookreślone użyte w art. 231 § 1 kk w opisie strony przedmiotowej przestępstwa nadużycia władzy: «przekraczając swoje uprawnienia lub nie dopełniając obowiązków» oraz «na szkodę interesu publicznego lub prywatnego» mają ugruntowaną w świadomości prawnej jednostek podstawę aksjologiczną, z której wynika konkretny imperatyw normatywny. Imperatyw ten mieści się w pełni w chronionym w art. 42 ust. 1 Konstytucji standardzie określoności czynu zabronionego” (wyrok TK z 9.06.2010, SK 52/08).

Kwestię nadużycia prawa TSUE poruszał m.in. w kontekście prawa podatkowego. W wyroku w sprawie *Halifax i in.* z 21.02.2006, C-255/02, zaznaczył, że „dla stwierdzenia istnienia nadużycia wymagane jest po pierwsze, aby dane transakcje, pomimo iż spełniają formalne przesłanki przewidziane w odpowiednich przepisach szóstej dyrektywy i ustawodawstwa krajowego transponującego tę dyrektywę, skutkowały uzyskaniem korzyści podatkowej, której przyznanie byłoby sprzeczne

z celem tych przepisów. Po drugie, z ogółu obiektywnych okoliczności powinno również wynikać, iż zasadniczym celem tych transakcji jest uzyskanie korzyści podatkowej”.

[6. CHARAKTERYSTYKA] Zakaz nadużycia prawa to argument prawny, oparty na przepisach prawa. Otwarta pozostaje kwestia uznania go za regułę, za czym przemawiałyby modalność formy zakazu, czy raczej za zasadę, na co wskazywałyby stopniowalność nadużycia prawa oraz wyrażenie tego zakazu w formie klauzuli generalnej. Niejednoznaczny jest też jego charakter w świetle podziału prawo materialne – prawo procesowe. W orzecznictwie zakaz nadużycia prawa był traktowany jako konstrukcja materialnoprawna, która z uwagi na odmienną charakteru oraz funkcji zasadniczo nie może być przeniesiona na grunt norm procesowych, chyba że określona czynność procesowa stanowi jednocześnie czynność materialnoprawną i przejaw czynienia użytku z prawa podmiotowego (postanowienie SN z 10.04.2018, I CSK 733/17). Także w doktrynie powszechny był pogląd, że nadużycie prawa procesowego należy odróżnić od działań bezprawnych sankcjonowanych w przepisach prawa cywilnego (Ereciński 2019: 15; Osajda 2005: 47–56). Niedopuszczalność analogii poprzez odwołanie się do art. 5 kc uzasadniano relatywnie sztywnym podziałem prawa na prywatne i publiczne, sprzeciwiającym się jakimkolwiek przepływowi, z wyjątkiem ustawowo dozwolonych. Przykładem takiej regulacji jest art. 92 kpc (Gudowski 2019: 33), zgodnie z którym „zakres, czas trwania i skutki umocowania szerszego niż pełnomocnictwo procesowe, jak również umocowanie do poszczególnych czynności procesowych, ocenia się według treści pełnomocnictwa oraz przepisów prawa cywilnego”.

Sytuacja uległa zmianie, gdy zakaz nadużycia praw procesowych został wyrażony wprost w art. 4¹ kpc, wprowadzonym przez art. 1 pkt 1 ustawy z dnia 4 lipca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2019 r. poz. 1469). Zgodnie z nim „[z] uprawnienia przewidziane w przepisach postępowania stronom i uczestnikom postępowania nie wolno czynić użytku niezgodnego z celem, dla którego je ustanowiono (nadużycie prawa podmiotowego)”. W uzasadnieniu projektu tej nowelizacji wskazano, że obecne rozwiązania nie dają sądowi właściwie żadnych środków prawnych mogących skutecznie przeciwdziałać naruszaniu praw pozostałych stron postępowania oraz zapobiegać nieprawidłowemu działaniu wymiaru sprawiedliwości. Projekt przewiduje wobec strony nadużywającej swych praw następujące sankcje: wymierzenie grzywny, obciążenie dodatkową częścią bądź nawet całością kosztów procesu, a na wniosek strony przeciwnej także obciążenie kosztami procesu podwyższonymi odpowiednio do spowodowanego nadużyciem zwiększenia nakładu pracy strony

przeciwnej na prowadzenie sprawy, podwyższenie stopy odsetek należnych od zasądzonego świadczenia odpowiednio do spowodowanej nadużyciem zwłoki w rozpoznaniu sprawy, za czas odpowiadający tej zwłoce (uzasadnienie projektu RM, druk nr 3137/VIII kadencja Sejmu: 33).

Do czasu nowelizacji zakaz nadużycia prawa uznawano za ogólną zasadę procesową, wynikającą z art. 2 i 45 Konstytucji RP oraz z art. 3 kpc, przewidującego wymóg działania zgodnie z dobrymi obyczajami. Łączono go też z zasadą rzetelnego procesu, obowiązkiem uczciwego działania oraz celem procesu, którym jest rzeczywista ochrona praw podmiotowych (Ereciński 2019: 14). Za nadużycie prawa procesowego uznawano czynność procesową dozwoloną na gruncie norm procesowych, lecz z punktu widzenia celu procesu, jak również ogólnie przyjętych standardów w społeczeństwie, ocenianą negatywnie, bo utrudniającą bieg postępowania (Ereciński 2019: 16–17). Komentowanemu zakazowi przypisywano znaczenie przy określaniu dopuszczalności czynności o charakterze procesowym, dokonywanych w postępowaniu rozpoznawczym (także arbitrażowym), zabezpieczającym czy egzekucyjnym. Uznawano, że jego sens i cel są analogiczne jak w przypadku jego materialnoprawego ujęcia, a sprowadzają się do poddania czynności stron i uczestników postępowania cywilnego zasadom moralnym i ograniczeniom z nich wynikającym (zob. Ereciński 2019: 11; por. Piasecki 1960: 21; Błaszczak 2018). Ma on na celu wykluczenie bądź ograniczenie takich nieuczciwych zachowań, jak: nadużycie drogi sądowej czy środków procesowych, celowe opóźnianie postępowania sądowego, szkodenie drugiej stronie, bezzasadne wielokrotne zgłaszanie tych samych wniosków, podnoszenie nieuzasadnionych zarzutów i środków zaskarżenia, kwestionowanie decyzji procesowych sądu opartych na prawidłowym stosowaniu norm procesowych (Ereciński 2019: 11).

Stosowanie zakazu nadużycia prawa jest uzależnione od wystąpienia trzech przesłanek: istnienia prawa, które zostaje nadużyte, czynienia z niego użytku i sprzeczność tego użytku z kryteriami nadużycia prawa, co wymaga wskazania konkretnej zasady współżycia społecznego i jej treści oraz konkretnej właściwości stosunku prawnego (zob. wyroki SN: z 26.11.2004, I CK 279/04; z 20.12.2006, IV CSK 263/06). Strona postępowania zarzucająca osobie uprawnionej postępowanie sprzeczne z zasadami współżycia społecznego lub ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa będzie obowiązana wykazać fakty potwierdzające te twierdzenia. To konsekwencja domniemania faktycznego, zakładającego, że ten, kto korzysta ze swojego prawa, czyni to w sposób zgodny z zasadami współżycia społecznego i ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa. Domniemanie może być obalone przez wykazanie okoliczności faktycznych niewątpliwie wskazujących na czynienie z prawa użytku sprzecznie z wymienionymi wartościami, będącymi klauzulami generalnymi (Waldziński 2018: 47).

Specyfika stosowania tego toposu wynika właśnie z owych klauzul generalnych. Mimo że komentowany topos jest silnie związany z wartościami, nie upoważnia do orzekania na podstawie zasad słuszności ani wedle własnych ocen sędziego (Szpunar 1997: 239). Nie stanowi normy pozwalającej na realizację w każdym przypadku *ius aequum* kosztem *iuris stricte*, co oznacza, że na jej podstawie nie jest możliwa korekta wszelkich przypadków, w których rozstrzygnięcie oparte na wyraźnych przepisach prawa budzi wątpliwości etyczne (zob. Justyński 1999: 39). Zasada ta ma wprawdzie doniosłe znaczenie, ale nie posiada charakteru nadrzędnego w stosunku do pozostałych przepisów prawa, co sprawia, że przez odwołanie się do niej nie można podważać mocy obowiązującej przepisów prawa (wyrok SA w Szczecinie z 10.06.2015, I ACa 345/15). Przyjmuje się także, że nie wolno stosować konstrukcji nadużycia prawa podmiotowego w celu unicestwienia skutków prawnych wynikających z norm *ius cogens*, np. w postaci nieważności bezwzględnej czynności prawnej, bezwzględnych przeszkód małżeńskich czy zasiedzenia (zob. wyrok SN z 14.01.2015, I CSK 19/14; por. Szczekała 2018: 81). Jak podkreślił SN w wyroku z 17.11.2016, IV CSK 107/16, zarzut nadużycia prawa ma charakter dylatoryjny, a nie peremptoryjny, a w konsekwencji zastosowanie art. 5 kc nie może prowadzić do nabycia ani utraty prawa podmiotowego (zob. Justyński 2005: 113).

Norma zawarta w art. 5 kc jest „normą bezwzględnie obowiązującą i jej stosowanie jest obligatoryjne, a zatem w przypadku zaistnienia wskazanych w nim przesłanek sąd jest zobligowany do dokonania subsumpcji ustalonego stanu faktycznego pod ten przepis (abstrakcyjny wzorzec normatywny). Konieczne jest jedynie stwierdzenie, że ustalony przez sąd stan faktyczny należy do tej ogólnej kategorii stanów faktycznych, do których odnosi się art. 5 kc. Badając to, sąd zobligowany będzie do dokonywania ocen wedle kryteriów obiektywnych” (Szpunar 1997: 239; wyrok SN z 20.04.2017, II CSK 491/16). W ocenach tych przejawia się jej zasadnicza funkcja klasyfikacyjna, wyznaczająca granice między nadużyciem prawa a jego zgodnym z prawem wykonywaniem. Może też pełnić rolę wskazówki interpretacyjnej, jak w przypadku przytoczonych w pkt 3 komentarza art. 54 KPP i art. 17 EKPC.

[7. KRYTYKA] Zakaz nadużycia prawa pełni doniosłą funkcję w systemie prawa. Jego stosowanie bywa jednak problematyczne, co wynika głównie z trudności w udzieleniu odpowiedzi na pytanie, czym owo nadużycie prawa jest, oraz z ogólnego charakteru kryteriów tego nadużycia. Są one sformułowane za pomocą zwrotów semantycznie niedookreślonych, nieostrych i odsyłających do reguł oraz ocen pozaprawnych i pozasystemowych (Leszczyński 2003: 27), które pozwalają organom stosującym prawo na podejmowanie w konkretnych przypadkach różnych decyzji

w sprawie stosowania obowiązujących przepisów. Z jednej strony umożliwiają one indywidualne potraktowanie każdej sprawy (Jakimowicz 2002: 100–101; Ziemiński 1990: 212), z drugiej – mogą prowadzić do przyjmowania subiektywnej hierarchii wartości, a w konsekwencji powodować różne traktowanie podobnych sytuacji, naruszając tym samym zasadę pewności prawa (→6).

Ponadto warto podkreślić, że powszechny jest pogląd, iż art. 5 kc nie może stanowić podstawy dla samodzielnego skonstruowania roszczenia dochodzonego przed sądem, a jedynie uzasadniać oddalenie powództwa sprzecznego z zasadami współżycia społecznego (np. wyrok SA w Poznaniu z 14.05.1996, I ACr 118/96). Przyjmuje się również, że gdy interes strony może być chroniony innymi środkami prawnymi, niedopuszczalne jest zastosowanie tej klauzuli. Tym samym można mówić o subsydiarności stosowania konstrukcji nadużycia prawa (postanowienie SN z 31.01.2019, III CSK 201/18).

[8. REKOMENDACJA/WSKAZÓWKI] Wobec komentowanego toposu można sformułować rekomendacje zarówno dla podmiotów prawa, jak i dla organów prawo stosujących. Wynika to z jego ogólnosystemowego oddziaływania.

Po pierwsze, realizując cel prawa w postaci strzeżenia praw podmiotowych (wyrok SN z 9.12.2009, IV CSK 290/09) i stosując zakaz nadużycia prawa, nie wolno dopuścić do zanegowania samego faktu istnienia tych praw, których nadużycie się zarzuca. Odmowa udzielenia ochrony prawnej musi być uzasadniona istnieniem okoliczności rażących i nieakceptowanych w świetle powszechnie uznawanych w społeczeństwie wartości (wyrok SN z 25.08.2011, II CSK 640/10). Norma ta, sformułowana jako wyjątek, powinna więc znajdować zastosowanie jedynie w sytuacjach absolutnie wyjątkowych (→49), w których rozstrzygnięcie odpowiadające literze prawa byłoby nie do pogodzenia z podstawowymi zasadami sprawiedliwości społecznej (Partyk 2018).

Po drugie, dla prawidłowego stosowania komentowanego zakazu konieczne jest ustalenie, czy interes prawny może być chroniony normą inną niż zawarta w art. 5 kc. Jeżeli tak, to zgodnie z regułą *lex specialis derogat legi generali* (→43), nie powinno się powoływać art. 5 kc jako normy mającej charakter ogólny. Innymi słowy: przepis ten nie powinien być stosowany, gdy za pomocą innych środków prawnych można zapewnić wystarczającą ochronę prawną (zob. wyroki SN: z 14.12.2004, II CK 255/04; z 2.12.2009, I UK 174/09).

Po trzecie, w doktrynie i orzecznictwie stosowanie zakazu nadużycia prawa podmiotowego wiąże się z „zasadą czystych rąk”. Oznacza ona, że ten, kto sam naruszył zasady współżycia społecznego, nie może powoływać się na nie i żądać na ich podstawie odmowy udzielenia ochrony sądowej osobie, której prawo zostało

naruszone. Prowadziłoby to bowiem do opaczego rozumienia klauzuli generalnej wyrażonej w art. 5 kc (Piasecki 2003: 69).

Po czwarte, klauzulę społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa trzeba interpretować zawężająco. Zwłaszcza „w odniesieniu do zachowań indyferentnych i nieoddziałujących na sytuację innych podmiotów dążyć należy do zapewnienia podmiotowi jak najszerzej wolności, ponieważ wymaga tego poszanowanie jego cywilnoprawnej autonomii. Podmiot mający pełną zdolność do czynności prawnych ma zatem obiektywną możliwość wykonywania swojego prawa nawet w sposób niezgodny z jego przeznaczeniem, i to także wtedy, kiedy jest to szkodliwe dla jego interesu” (Sokołowski 2012: 48).

Ostatnia rekomendacja dotyczy zakazu traktowania komentowanego toposu jako instytucji mającej charakter penalny, sprowadzający się w efekcie do pozbawienia danego podmiotu przysługującego mu prawa, co mogłoby prowadzić do ukarania za postępowanie niezgodne z zasadami współżycia społecznego (Piasecki 2003: 70).

[9. ARGUMENTY POWIĄZANE] Zasada demokratycznego państwa prawnego (→3); Zasada słuszności (→15); *Summum ius summa iniuria* (→16); *Ex iniuria non oritur ius* (→17); *Lex iniustissima non est lex* (→18); Zasada legalizmu (→46); *Exceptiones non sunt extendendae* (→49); Domniemanie i ochrona dobrej wiary (→75).

[LITERATURA] Ł. Błaszczak (2018), Nadużycie prawa procesowego w postępowaniu arbitrażowym, Warszawa; M.T. Cicero (1960), Pisma filozoficzne, t. 2: O państwie. O prawach. O powinnościach. O cnotach, tłum. W. Kornatowski, Kraków; S. Dudzik (2013), Procesowe nadużycie prawa jako przesłanka naruszenia art. 102 TFUE, EPS 1, 17–25; R. Dworkin (1998), Biorąc prawa poważnie, tłum. T. Kowalski, Warszawa; T. Ereciński (2019), Nadużycie praw procesowych w postępowaniu cywilnym. Tezy i wstępne propozycje do dyskusji, w: P. Grzegorzcyk, M. Walasik, F. Zedler (red.), Nadużycie prawa procesowego cywilnego, Warszawa, 11–18; L. Garlicki (2016), Niekonstytucyjność: formy, skutki, procedury, PIP LXXI/9, 3–20; K. Grzegorzcyk (2017), Nadużycie prawa przez testatora, Rejent 4, 59–82; S. Grzybowski (1985a), Źródła obowiązującego prawa cywilnego. Część ogólna, w: tenże (red.), System prawa cywilnego, t. 1: Część ogólna, Wrocław, 55–106; tenże (1985b), Prawo podmiotowe, w: tenże (red.), System prawa cywilnego, t. 1: Część ogólna, Wrocław, 215–282; J. Gudowski (2019), Nadużycie prawa procesowego cywilnego w postępowaniu rozpoznawczym (*in ampliore contextu*), w: P. Grzegorzcyk, M. Walasik, F. Zedler (red.), Nadużycie prawa procesowego cywilnego, Warszawa, 19–71; W. Jakimowicz (2002), Publiczne prawa podmiotowe, Kraków; T. Justyński (1999), Żądanie zapłaty nadmiernych odsetek a konstrukcja nadużycia prawa, PS IX/4, 38–47; tenże (2000), Nadużycie prawa w polskim prawie cywilnym, Kraków; tenże (2005), Wysokość zachowku a problem nadużycia prawa – art. 5 kc. Glosa do wyroku SN z 7.04.2004, IV CK 215/03, PiP LX/6, 111–115; S. Kalus (2018), komentarz do art. 5, w: M. Habdas, M. Frasz (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, t. 1: Część ogólna (art. 1–125), Warszawa, 32–48; A. Kappes (2013), Szantaż korporacyjny jako nadużycie prawa podmiotowego,

PPH 10, 46–51; *M. Krawczyk* (2018), Nadużycie władztwa administracyjnego, PiP LXXIII/10, 80–92; *L. Leszczyński* (2001), Konstytucyjność art. 5 kodeksu cywilnego – tezy Trybunału Konstytucyjnego w świetle teorii prawa, KwPP X/3, 465–490; *tenże* (2003), Nadużycie prawa. Teoretycznoprawny kontekst aksjologii luzu decyzyjnego, w: H. Izdebski, A. Stępkowski (red.), Nadużycie prawa. Konferencja Wydziału Prawa i Administracji 1 marca 2002 roku, Warszawa, 25–44; *F. Longchamps de Bérier* (2004), Nadużycie prawa w świetle rzymskiego prawa prywatnego, Wrocław; *K. Opalek* (1957), Prawo podmiotowe. Studium z teorii prawa, Warszawa; *K. Osajda* (2005), Nadużycie prawa w procesie cywilnym, PS XV/5, 47–80; *J. Parchomiuk* (2018), Nadużycie prawa w prawie administracyjnym, Warszawa; *A. Partyk* (2018), Miarkowanie wysokości zachowku z uwagi na zasady współżycia społecznego. Glosa do wyroku SA z 9.05.2018, V ACa 921/17, opublikowano LEX/el; *K. Piasecki* (1960), Nadużycie praw procesowych przez strony, Pal. 11, 20–28; *tenże* (2003), Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz, Kraków; *M. Plebanek* (2012), Nadużycie praw procesowych w postępowaniu cywilnym – zagadnienia ogólne, SP LIII/1, 69–121; *E. Prejs* (2006), Nadużycie prawa podmiotowego w prawie podatkowym, PPod 10, 29–40; *M. Pyziak-Szafnicka* (2012), Prawo podmiotowe, w: M. Safjan (red.), System prawa prywatnego, t. 1: Prawo cywilne – część ogólna, wyd. 2, Warszawa, 775–934; *taż* (2014), komentarz do art. 5, w: P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna, Warszawa, 65–116; *P. Rafałowicz* (2019), Realizacja prawa do zachowku a nadużycie prawa podmiotowego, PS XXIX/1, 64–74; *M. Safjan* (1990), Klauzule generalne w prawie cywilnym (przyczynek do dyskusji), PiP XLV/11, 48–59; *T. Sokołowski* (2012), komentarz do art. 5, w: A. Kidyba (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, t. 1: Część ogólna, Warszawa, 40–51; *A. Stelmachowski* (1984), Wstęp do teorii prawa cywilnego, wyd. 2, Warszawa; *A. Stępkowski* (2003), Nadużycie prawa a rozwój prawa, w: H. Izdebski, A. Stępkowski (red.), Nadużycie prawa. Konferencja naukowa Wydziału Prawa i Administracji 1 marca 2002 roku, Warszawa, 49–76; *A. Szczekała* (2018), Nadużycie prawa podmiotowego w stosunkach niemajątkowych między małżonkami – zagadnienia wybrane, Pal. 9, 78–87; *R. Szczepaniak* (2014), Zagadnienie praw podmiotowych na styku prawa prywatnego i publicznego, RPEiS LXXVI/3, 65–78; *A. Szpunar* (1947), Nadużycie prawa podmiotowego, Kraków; *tenże* (1997), Glosa do wyroku SN – Izby Cywilnej z 7.01.1997, I CKN 37/96, OSP XLI/5, 236–240; *tenże* (1999), Uwagi o nadużyciu prawa podmiotowego, w: R. Sztuk (red.), II Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej. Referaty i opracowania, Poznań–Kluczbork; *C.P. Waldziński* (2018), Glosa do wyroku SA w Katowicach z 17.02.2017, V ACa 445/16, OSP LXII/4, 38–48; *M. Wilejczyk* (2015), Stosowanie konstrukcji nadużycia prawa podmiotowego w dziedzinie prawa spadkowego, PS XXV/7–8, 53–65; *A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk* (2015), Prawo cywilne. Zarys części ogólnej, wyd. 2, Warszawa; *S. Wronkowska* (1973), Analiza prawa podmiotowego, Poznań; *Z. Ziemiński* (1990), Wstęp do aksjologii dla prawników, Warszawa.

Książka jest unikatem na skalę światową. Autorzy przedstawiają dokładny opis i analizę toposów (argumentów) stosowanych w dogmatyce prawa i orzecznictwie, wzbogacając je o historię tych toposów i interesujące przykłady ich zastosowania. Dodatkową zaletę stanowi wskazanie bogatej literatury krajowej i zagranicznej. Publikacja będzie nieocenioną pomocą nie tylko dla orzecznictwa i dogmatyki prawa, lecz także dla studentów tej dziedziny – również z tego względu, że napisano ją precyzyjnym językiem, z dbałością o jasność i zrozumiałość, nawet dla tych czytelników, którzy nie mają przygotowania teoretycznoprawnego.

Prof. Tomasz Gizbert-Studnicki

<https://akademicka.pl>

